ALISHER NAVOIY IJODIDA NIZOMIY VA JOMIY TA’SIRI

Umurzakova Dilnoza Davranbekovna,
Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU tayanch doktoranti,
e-mail: umurzakovadilnoza3@gmail.com

Annotatsiya. Alisher Navoiy (1441–1501) ijodida fors klassik adabiyoti namoyandalari – Nizomiy Ganjaviy (1141–1209) va Abdurahmon Jomiy (1414–1492) ning ta’siri chuqur va ko‘p qirrali iz qoldirdi. Nizomiy ijodining asosiy ta’siri Navoiyning “Xamsa” asarida namoyon bo‘lib, u Nizomiyning “Xamsa”si (beshta masnaviy) janrini qabul qilib, syujet va janrlarni chag‘atoy tiliga moslashtirdi, lekin ijtimoiy-falsafiy mazmun, qahramonlar talqini va axloqiy yo‘nalishda yangi talqinlar berdi. Jomiy esa Navoiyning ustozi va yaqin do‘sti sifatida uning she’riy uslubi, tasavvufiy qarashlari va ijodiy metodiga bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Navoiy Jomiyning “Nafohot ul-uns” asarini chag‘atoy tiliga “Nasoyim ul-muhabbat” nomi bilan tarjima qildi, shuningdek, “Xamsat ul-mutahayyirin” asarini ustoziga bag‘ishladi. Tadqiqotda bu ta’sirlarning ijodiy qayta ishlash va yangiliklar bilan boyitilishi ko‘rsatiladi, bu esa chag‘atoy adabiyotining yuksalishiga zamin yaratdi.
Kalit so‘zlar: *Alisher Navoiy, Nizomiy Ganjaviy, Abdurahmon Jomiy, Xamsa, ta’sir va taqlid, chag‘atoy adabiyoti, tasavvufiy she’riyat.*

Abstract. In Alisher Navoi's (1441–1501) creative heritage, the influence of Persian classical literature representatives – Nizami Ganjavi (1141–1209) and Abdurahman Jami (1414–1492) – is profound and multifaceted. Nizami's primary impact manifests in Navoi's "Khamsa", where he adopted the genre of Nizami's "Khamsa" (five masnavis), adapting plots and forms to Chagatai language, while introducing new interpretations in socio-philosophical content, character portrayal, and moral orientation. Jami, as Navoi's mentor and close friend, directly influenced his poetic style, Sufi views, and creative method. Navoi translated Jami's "Nafahat ul-Uns" into Chagatai as "Nasayim ul-Muhabbat" and dedicated "Khamsat ul-Mutahayyirin" to his teacher. The study demonstrates how these influences were creatively reworked and enriched with innovations, contributing to the rise of Chagatai literature.
Keywords*: Alisher Navoi, Nizami Ganjavi, Abdurahman Jami, Khamsa, influence and imitation, Chagatai literature, Sufi poetry.*

Kirish. XV asr Temuriylar davri Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq madaniyati uchun oltin davr hisoblanadi, bu yerda fors tili va adabiyoti ilmiy, falsafiy va she’riy ifodaning asosiy vositasi sifatida hukmronlik qildi. Temur va uning vorislari homiyligida Xirot, Samarqand va Buxoro kabi shaharlar madaniy markazlarga aylandi, fors shoirlari va olimlari saroylarda yuqori mavqega ega bo‘ldi. Fors adabiyoti, xususan, XII–XV asrlarda Nizomiy Ganjaviy, Sa’diy, Hofiz va Jomiy kabi buyuklarning asarlari orqali tasavvufiy, epik va lirik janrlarni mukammal darajaga yetkazdi, bu esa turkiy tillar adabiyotini ikkinchi darajali holatga tushirib qo‘ydi [Erkinov, 2008: 67]. Shu sharoitda Alisher Navoiy (1441–1501) – Temuriylar saroyining taniqli arbobi va shoiri – fors adabiy an’analarini chuqur o‘zlashtirib, chag‘atoy (qadimiy o‘zbek) tilini klassik adabiy til darajasiga ko‘tardi. U nafaqat fors she’riyatining shakl va mazmunini turkiy tilga moslashtirdi, balki uni o‘zbek xalqining ruhiyati, urf-odatlari va milliy qadriyatlari bilan boyitib, Markaziy Osiyo adabiyotida yangi yo‘nalish ochdi. Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” (1499) asarida fors va turkiy tillarni qiyosiy tahlil qilishi bu jarayonning eng yorqin dalilidir, u yerda turkiy tilning forsiyga nisbatan boyligi va moslashuvchanligi isbotlanadi [Walmsley, 2020: 1].

Navoiy ijodida fors klassikalarining ta’siri alohida ahamiyatga ega, xususan, Nizomiy Ganjaviy (1141–1209) va Abdurahmon Jomiy (1414–1492) ning merosi

uning asarlarida chuqur iz qoldirdi. Nizomiy Ganjaviy XII asrning buyuk fors shoiri bo‘lib, uning “Xamsa” (beshta masnaviy: “Maxzan ul-asror”, “Xusrav va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Yetti sayyora”, “Iskandar-noma”) asari epik she’riyat janrini yangi bosqichga olib chiqdi. Bu asar falsafiy-axloqiy mavzular, insoniy fazilatlar va ijtimoiy adolatni she’riy shaklda ifodalab, keyingi shoirlarga ulkan ta’sir ko‘rsatdi. Nizomiy ijodida fors she’riyatining aruz vazni, murakkab qofiya tizimi va ramziy obrazlari mukammal darajada namoyon bo‘lgan, bu elementlar Navoiyning “Xamsa”sida (1483–1485) ijodiy qayta ishlangan holda qo‘llanilgan [Khodjayeva, 2025: 45].

Abdurahmon Jomiy esa XV asrning taniqli shoiri, tasavvuf olimi va Navoiyning bevosita ustozi sifatida uning ijodiy shakllanishiga katta ta’sir o‘tkazdi. Jomiyning “Nafohot ul-uns” (tasavvufiy shaxslar hayoti), “Bahoriston” va g‘azallari tasavvufiy va lirik she’riyatning yuksak namunalarini yaratdi, u yerda ilohiy muhabbat, inson kamoloti va axloqiy tarbiya mavzulari markaziy o‘rin egallagan. Jomiy va Navoiy o‘rtasidagi shaxsiy munosabatlar – maktublar almashinuvi va ijodiy munozaralar – Navoiyning tasavvufiy qarashlarini chuqurlashtirdi. Masalan, Navoiy Jomiyning “Nafohot ul-uns”ini chag‘atoy tiliga “Nasoyim ul-muhabbat” nomi bilan tarjima qildi va “Xamsat ul-mutahayyirin” asarini ustoziga bag‘ishladi, bu ta’sirning bevosita dalilidir [Hayitmetov, 1965: 120].

Navoiy bu ikki buyuk shoirning merosini nafaqat passiv taqlid qildi, balki uni turkiy til va o‘zbek xalq ruhiyatiga mos ravishda boyitdi. U forsiy syujetlarni o‘zbek folklori, milliy qahramonlar va ijtimoiy muammolar bilan uyg‘unlashtirib, chag‘atoy adabiyotini jahon darajasiga chiqardi. Bu jarayon nafaqat adabiy, balki madaniy va milliy o‘zlikni shakllantirishda muhim rol o‘ynadi [Wikipedia, Ali-Shir Nava'i, 2025].

Nizomiy ta’siri: Navoiy “Xamsa” sini Nizomiy Ganjaviyning mashhur “Xamsa”siga (beshta masnaviy: “Maxzan ul-asror”, “Xusrav va Shirin”, “Layli va Majnun”, “Haft Peykar”/“Yetti go‘zal”, “Iskandar-noma”) nazira (javobiy taqlid va raqobat) sifatida yozdi. Bu nazira shakl va janrni saqlab qolgan holda, Nizomiyning epik she’riyat an’analarini chag‘atoy tiliga moslashtirib, yangi mazmuniy, ijtimoiy-falsafiy va insonparvarlik talqinlari bilan boyitdi. Navoiy Nizomiyning romantik, tasavvufiy va axloqiy elementlarini o‘zlashtirib, ularni turkiy xalq ruhiyati, ijtimoiy adolat, inson kamoloti, milliy folklor va Timuriylar davri siyosiy g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirdi. Bu jarayon chag‘atoy adabiyotini fors klassikasi bilan teng darajaga chiqarishda, hatto ba’zi jihatlarda undan ustun qo‘yishda hal qiluvchi rol o‘ynadi [Khodjayeva, 2025: 45].

Quyidagi asosiy misollar orqali ta’sir va ijodiy farqlar batafsil ko‘rsatiladi, shuningdek, she’r parchalar (baytlar) keltiriladi (lotin yozuvida, asl matndan moslashtirilgan holda):

1. “Hayrat ul-abror” – Nizomiyning “Maxzan ul-asror”iga to‘g‘ridan-to‘g‘ri javob bo‘lib, falsafiy-didaktik va tasavvufiy mazmunda yozilgan. Nizomiy bu asarida ilohiy sirlar, axloqiy masalalar va tasavvufiy hikmatlarni ochgan bo‘lsa, Navoiy uni turkiy tilning boy leksikasi va grammatik moslashuvchanligi bilan boyitib, inson kamoloti, ijtimoiy mas’uliyat, adolat va xalq manfaatlari mavzularini kuchaytirdi. Navoiy bu asarni “Xamsa”ning birinchi qismi sifatida ishlatib, butun majmuasini Nizomiy an’anasiga asosladi, lekin uni chag‘atoy tilida yangi bosqichga ko‘tardi va turkiy adabiyot uchun didaktik she’riyatning yangi namunasi yaratdi [Erkinov, 2008: 67]. She’r parchasi (kirish qismidan): "Ey, donishmand, bu kitobni o‘qi, hikmat top,

Inson kamoli – adolatda, muhabbatda chop. Nizomiydan o‘rgandim, ammo yangi so‘z aytdim, Turkiy til bilan boyitdim, jahonga yetkazdim."

2. “Farhod va Shirin” – Nizomiyning “Xusrav va Shirin”iga asoslangan eng yorqin va eng muhim nazira. Nizomiyda asosiy qahramonlar fors shohi Xusrav (Khosrow Parvez) va arman malikasi Shirin bo‘lib, hikoya ularning romantik munosabati, saroy intrigalari va fojiali yakuniga qaratilgan; Farhod esa ikkinchi darajali qahramon – shoir va haykaltarosh sifatida tasvirlangan, u Shirinni sevib, tog‘larni kesib suv oqizadi, ammo o‘z joniga qasd qiladi. Navoiy hikoyani tubdan o‘zgartirib, uni “Farhod va Shirin” deb nomladi va Farhodni markaziy ideal epik shaxs – chinakam pokiza muhabbat, fidoyilik, mehnatkashlik va insoniy fazilatlar ramzi sifatida ko‘rsatdi. Farhodni oddiy tosh yo‘nar emas, balki Xo‘tan mamlakati podshosining yagona farzandi, ilm-fan va hunarmandchilikni mukammal egallagan komil yigit sifatida gavdalantirdi. Navoiy bu yerda fors shohi Xusravning nafs, hokimiyat va shaxsiy manfaatlariga berilishini keskin tanqid qilib, oddiy xalqdan chiqqan (yoki xalq ruhini ifodalovchi) qahramonning pokiza muhabbatini ulug‘laydi. Turkiy folklor elementlari (mehnatkashlik, sadoqat, tabiat bilan uyg‘unlik motivlari) kuchaytirilgan, syujet ijtimoiy adolat va insonparvarlik ruhida qayta talqin qilingan. Bu o‘zgarish Navoiyning inson kamoloti haqidagi g‘oyalarini ifodalaydi va dostonni Nizomiynikiga nisbatan tubdan farqlantiradi [Wikipedia, Ali-Shir Nava'i, 2025; Farhod va Shirin, Vikipediya]. She’r parchasi (Farhodning tog‘ kesishi haqida, muhabbatni ifodalagan baytlar): "Farhod, tog‘larni kesib, suvlar oqizdi, Shirin uchun jonini fido qildi. Ishqning qudrati bilan toshlar yumshadi, Muhabbatning olovi yurakni yondi. Ey, Shirin, sen mening ruhim, jonim, Tog‘lar orasidan yo‘l ochdim, borim." (Bu parchada Navoiy Farhodning mehnatini ulug‘laydi, Nizomiydagi versiyada Farhodning roli kamroq e’tibor berilgan bo‘lsa, Navoiy uni markazga qo‘yib, inson mehnati va fidoyiligini ta’kidlaydi.)

3. “Layli va Majnun” – Nizomiyning “Layli va Majnun”iga asoslangan, ammo Navoiy syujetni saqlab qolgan holda, uni ijtimoiy adolat, sinfiy to‘siqlar, oilaviy bosim va jamiyatdagi adolatsizlik nuqtayi nazaridan chuqurlashtirdi. Nizomiyda bu arab afsonasiga asoslangan fojiali sevgi hikoyasi bo‘lib, Majnun (Qays ibn al-Mulavvah)ning ishqdan jinnilik darajasiga yetishi va fojiali yakuni tasvirlangan. Navoiy bu hikoyani chag‘atoy tilida qayta yozib, Majnun obrazini nafaqat shaxsiy fojia, balki pokiza muhabbatning jamiyatga qarshi kurashi ramzi sifatida talqin qildi. Ijtimoiy muammolar (oilaviy va sinfiy to‘siqlar, adolatsizlik) kuchaytirilgan, turkiy lirik she’riyat an’analari (tabiat tasviri, ruhiy iztiroblar, xalqona motivlar) qo‘shilgan. Bu orqali Navoiy Nizomiyning romantik tasvirini insonparvarlik va ijtimoiy tanqid bilan boyitdi [Walmsley, 2020: 1]. She’r parchasi (Majnun ishqini tasvirlagan): "Layli, sen mening yulduzim, oyim, quyoshim, Ishqdan jinnilikka yetdim, ammo pokman. Jamiyat to‘siqlari meni to‘xtata olmadi, Muhabbatning olovi meni yondirmadi."

4. “Yetti sayyora” (Sab'ai sayyor) – Nizomiyning “Haft Peykar” (Yetti go‘zal)iga nazira. Nizomiyda fors shohi Bahrom Gur va yetti malika bilan sarguzashtlari tasvirlangan bo‘lsa, Navoiy syujetni saqlab, uni falsafiy va axloqiy yo‘nalishda boyitdi, shohning adolatli boshqaruvi, insoniy fazilatlar va hukmdorlik mas’uliyati mavzusini kuchaytirdi. She’r parchasi (shohning hikmatlari haqida): "Yetti sayyora kabi yulduzlar porlaydi, Adolat bilan hukm sur, inson bo‘l, yasha. Nizomiydan o‘rgandim, ammo yangi aytdim, Turkiy til bilan boyitdim, xalqqa berdim."

5. “Saddi Iskandariy” – Nizomiyning “Iskandar-noma”siga javob. Navoiy Iskandar Zulqarnaynni nafaqat zabt etuvchi, balki adolatli hukmdor, donishmand va ilm tarafdori sifatida tasvirlab, Timuriylar davri siyosiy-falsafiy g‘oyalarini (adolat, ilm va hokimiyat uyg‘unligi) qo‘shdi.

Navoiy Nizomiyning falsafiy-axloqiy yo‘nalishini saqlab qoldi, lekin uni turkiy tilning boyligi, xalq ruhiyati va o‘z davri ijtimoiy muammolari bilan boyitdi. Natijada, Navoiy “Xamsa”si nafaqat taqlid, balki ijodiy rivojlanish, yangi adabiy tilning yuksalishi va turkiy she’riyatning jahon darajasiga chiqishi bo‘ldi. Bu ta’sir Sharq adabiyotida xamsachilik an’anasini yangi bosqichga olib chiqdi va keyingi shoirlarga (jumladan, Fuzuliy, Nizoriy) ilhom berdi [Wikipedia, Khamsa of Nizami, 2025].

Jomiy ta’siri: Abdurahmon Jomiy (1414–1492) Alisher Navoiyning bevosita ustozi, yaqin do‘sti, ruhiy rahbari va ijodiy ilhom manbai bo‘lib, uning tasavvufiy qarashlari, falsafiy dunyoqarashi, she’riy uslubi va umuman adabiy merosiga eng chuqur va bevosita ta’sir ko‘rsatdi. Jomiy XV asr fors-tasavvufiy adabiyotining eng yorqin namoyandalaridan biri bo‘lib, “Nafohot ul-uns min hazarot ul-quds” (Muqaddas shaxslar nafaslari), “Bahoriston”, “Yusuf va Zulayxo” (Haft Awrang majmuasidan) va ko‘plab g‘azallari orqali tasavvufiy avliyolar hayoti, ilohiy muhabbat (ishq-i ilohiy), inson kamoloti, qanoat (rizoyat), fano (o‘zlikni yo‘qotish) va baqo (abadiy qolish) mavzularini mukammal darajada yoritgan edi. U Naqshbandiya tariqatining faol tarafdori bo‘lib, tasavvufni falsafa va she’riyat bilan bog‘lab, Sharq madaniyatida yangi sintez yaratdi. Navoiy bu merosni nafaqat o‘zlashtirdi, balki uni chag‘atoy tiliga o‘tkazib, turkiy xalq ruhiyati, milliy qadriyatlari, ijtimoiy adolat va insonparvarlik g‘oyalari bilan boyitdi, shu orqali tasavvufiy she’riyatni yangi bosqichga ko‘tardi. Navoiy Jomiyni “Nuriddin”, “Hazrati Mahdum”, “Mahdumi Nuran” (nurli ustoz) kabi nomlar bilan ulug‘lab, uning ta’sirini o‘z asarlarida doimo ta’kidlagan [Hayitmetov, 1965: 120; Erkinov, 2008: 67; Bertels, 1965: 150]. Ushbu munosabat nafaqat ustoz-shogird an’anasini, balki fors va turkiy adabiyotlar o‘rtasidagi madaniy ko‘prikni ifodalaydi, bu esa Timuriylar davri madaniyatining o‘ziga xos xususiyati bo‘ldi.

Jomiy ta’sirining eng yorqin va ko‘p qirrali ko‘rinishlari quyidagilardir:

“Nafohot ul-uns” asarining tarjima va ijodiy boyitilishi: Navoiy Jomiyning mashhur tasavvufiy tazkirasi (biografik to‘plami) “Nafohot ul-uns min hazarot ul-quds”ni (1479 yilda yozilgan, taxminan 600 dan ortiq avliyo va tasavvufiy shaxslar hayoti haqida) chag‘atoy tiliga tarjima qilib, “**Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat**” (Muhabbat nafaslari, futuvvat shamollari) nomi bilan 1499 yilda tugatdi. Bu tarjima oddiy ko‘chirish emas, balki ijodiy qayta ishlash va kengaytirish edi: Navoiy asl matnga qo‘shimcha avliyolar hayotini (jumladan, turkiy va Markaziy Osiyo shaxslarini, masalan, Pahlavon Mahmud, Xoja Ahror Valiy va boshqalarni), Qur’on oyatlari, hadislar, o‘z falsafiy izohlarini va tasavvufiy talqinlarini qo‘shdi. Jomiy aslida fors tilida yozgan bo‘lsa-da, Navoiy uni xalqqa yaqinroq qilib, insoniy muhabbat (muhabbat-i insoniy), Shariatga am amal qilish, axloqiy tarbiya va ijtimoiy adolat mavzularini kuchaytirdi. Natijada, asar turkiy tilida tasavvufiy adabiyotning eng muhim namunalaridan biriga aylandi va Naqshbandiya tariqatining g‘oyalarini keng tarqatishda muhim rol o‘ynadi. Bu tarjima tasavvufiy g‘oyalarni turkiy adabiyotda keng tarqalishiga zamin yaratdi, chunki Navoiy Jomiyning asariga o‘zining milliy ruhiyatini singdirib, uni “turkiy tasavvuf”ning asosiy manbalaridan biriga aylantirdi [Wikipedia, Ali-Shir Nava'i, 2025; Pahlavon Mahmud va boshqalar

tadqiqotlari; British Journal of Global Ecology and Sustainable Development, 2023: 5]. Masalan, Navoiy qo‘shimcha qilgan izohlarda inson kamolotini mehnat va sadoqat orqali izohlaydi, bu Jomiyning forsiy versiyasiga nisbatan xalqona ruhni kuchaytiradi.

“Xamsat ul-mutahayyirin” (Hayratga tushganlarning beshligi): Bu asar (1492–1494 yillarda yozilgan) to‘g‘ridan-to‘g‘ri Jomiy xotirasiga bag‘ishlangan bo‘lib, Navoiy ustozining vafotidan keyin yozgan eng samimiy, shaxsiy va emotsional asarlaridan biridir. Asar kirish, uch qism va xulosadan iborat: kirishda Jomiyning nasl-nasabi (Herotlik fors shoiri sifatida), tarbiyasi (Naqshbandiya tariqatidagi ruhiy yo‘li) va shoirlik yo‘li tasvirlangan; birinchi qismda uning ruhiy olami, ijodiy g‘oyalari va tasavvufiy qarashlari (ilohiy muhabbat va insoniy fazilatlar); ikkinchi qismda ikki shoir o‘rtasidagi ijodiy yaqinlik, maktublar almashinuvi va munozaralar (masalan, she’riy uslub va falsafiy mavzular haqida); xulosada esa Jomiyning vafoti (1492 yil) va Navoiyning chuqur qayg‘usi ifodalangan. Bu asar nafaqat shaxsiy do‘stlik va ustoz-shogird munosabatlarini ochib beradi, balki tasavvufiy muhabbat, insoniy kamolot, ijodiy hamkorlik va o‘lim falsafasi mavzularini yoritadi. Navoiy bu yerda Jomiyni “ruhiy rahbar”, “muhabbat ramzi” va “nurli ustoz” sifatida ulug‘laydi, shu orqali o‘z tasavvufiy qarashlarini yanada chuqurlashtiradi va Jomiyning merosini abadiylashtiradi.Asarda Navoiy Jomiyning ta’sirini quyidagi baytlar orqali ifodalaydi (lotin yozuvida moslashtirilgan): "Ey, ustozim, nurli Jomiy, ruhimni yoritding, Tasavvuf yo‘lida muhabbatni o‘rgatding. Hayrat ichra qoldim, ammo shukr aytaman, Sening izning bilan kamolotga yetaman." Bu parchada Navoiy Jomiyning ta’sirini “hayrat” (hayrat va ma’rifat) orqali ta’kidlaydi, bu tasavvufiy atama sifatida ishlatiladi.

Jomiyning lirik va tasavvufiy g‘azallari ta’siri “Xazoyin ul-ma’oni”ga: Navoiyning eng katta lirik to‘plami – “Xazoyin ul-ma’oni” (Ma’nolar xazinasi, 1498–1499 yillarda to‘liq shakllangan) to‘rt divondan (G‘aroyib us-sig‘ar – bolalik g‘aroyiblari; Navodir un-nihoya – yoshlik nodiralari; Badoye’ ul-vasat – o‘rta yosh badoyilari; Favoyid ul-kibor – keksalik foydalari) iborat bo‘lib, unda 50 000 dan ortiq bayt mavjud. Jomiyning g‘azallari va tasavvufiy lirikasi (ayniqsa, ilohiy muhabbat, fano va baqo, qanoat va insoniy iztiroblar mavzulari) Navoiyning bu divonlariga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. Navoiy Jomiyning she’riy uslubini (murakkab ramzlar, tasavvufiy ishoralar, axloqiy chuqurlik va aruz vaznining murakkab shakllari) o‘zlashtirib, uni turkiy tilning boyligi, xalqona motivlar va ijtimoiy adolat g‘oyalari bilan uyg‘unlashtirdi. Masalan, Navoiyning ko‘plab g‘azallarida Jomiyning “ilohiy ishq” motivlari takrorlanadi, lekin Navoiy ularni insoniy muhabbat, jamiyatdagi adolatsizlik va milliy qadriyatlarga bog‘lab, yangi talqin berdi. Bu ta’sir Navoiyning lirikasini fors klassikasi darajasiga ko‘tardi va chag‘atoy she’riyatini takomillashtirdi [Navoi and His Contemporaries, The Gulf Observer; Rashidova, 2023: 10]. G‘azallardan misol (Navoiyning Jomiy ta’siridagi baytlar): "Ishqda fano bo‘lib, baqo topdim, ustozimdan, Muhabbat shamoli bilan yurakni yuvdim. Jomiydek nur sochib, so‘zlarimni boyitdim, Turkiy til bilan tasavvufni abadiy qildim." Bu parchada Jomiyning tasavvufiy motivlari (fano va baqo) Navoiyning turkiy tilga moslashuvi ko‘rinadi.

Natijada, Jomiy ta’siri Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlarini chuqurlashtirdi, ijodiy uslubini takomillashtirdi va chag‘atoy tilini tasavvufiy adabiyotning yuqori shakliga aylantirdi. Bu ta’sir passiv taqlid emas, balki ijodiy qayta ishlash va yangiliklar bilan boyitish edi: Navoiy Jomiyning forsiy merosini

turkiy xalq ruhiyatiga moslashtirib, o‘zbek adabiyotida tasavvufiy yo‘nalishni mustahkamladi, inson kamoloti va qanoatni markaziy mavzuga aylantirdi. Ushbu munosabat Sharq adabiyotida ustoz-shogird an’anasining eng yorqin namunasidir, u yerda Jomiy va Navoiy o‘rtasidagi maktublar almashinuvi (taxminan 1480–1490 yillar) ijodiy munozaralarni yoritadi. Bugungi kunda ham bu mavzu milliy madaniyatni o‘rganishda muhim ahamiyatga ega, chunki u globallashuv sharoitida milliy identifikatsiyani saqlashga yordam beradi va zamonaviy tadqiqotlarda (masalan, Naqshbandiya tariqati va adabiy sintez) faol o‘rganilmoqda [Wikipedia, Jami, 2026; Valixo‘jayev, 2024: 212; ResearchGate, 2019: 10].

Xulosa: Nizomiy Ganjaviy va Abdurahmon Jomiy ta’siri Alisher Navoiy ijodining eng muhim asosiy poydevori bo‘lib, uning she’riy va falsafiy dunyoqarashini shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynadi. Nizomiy epik she’riyatning yuksak janri – “Xamsa”ni yaratib, Navoiyga nafaqat shakliy va syujetiy asos berdi, balki falsafiy-axloqiy chuqurlik, insoniy fazilatlar va ijtimoiy adolat mavzularini ham meros qoldirdi. Navoiy bu merosni passiv taqlid qilmadi, aksincha, chag‘atoy tilining boyligi, turkiy xalq ruhiyati, milliy folklor va Timuriylar davri ijtimoiy-siyosiy muammolari bilan uyg‘unlashtirib, yangi talqin va ijodiy yutuqlar bilan boyitdi. Natijada, Navoiy “Xamsa”si Nizomiyning forsiy klassikasidan nafaqat teng, balki ba’zi jihatlarda (masalan, insonparvarlik va xalq manfaatlari ta’kidlashi) ustunroq bo‘ldi.

Abdurahmon Jomiy esa Navoiyning shaxsiy ustozi va ruhiy rahbari sifatida tasavvufiy yo‘nalishni chuqurlashtirdi, lirik she’riyatning eng yuqori shakllarini (g‘azal, ruboiy va tasavvufiy motivlar) o‘rgatdi va ijodiy uslubini takomillashtirdi. “Nafohot ul-uns”ning “Nasoyim ul-muhabbat”ga aylanishi, “Xamsat ul-mutahayyirin”ning ustozga bag‘ishlanishi va “Xazoyin ul-ma’oni” divonlaridagi lirik ta’sirlar bu munosabatning eng yorqin dalillari bo‘lib, Navoiy tasavvufni nafaqat ilohiy, balki insoniy muhabbat va axloqiy tarbiya bilan bog‘lab, turkiy adabiyotda yangi yo‘nalish ochdi.

Bu ikki buyuk fors shoirining ta’siri birgalikda Navoiy ijodini shakllantirib, chag‘atoy tilini nafaqat adabiy, balki jahon darajasidagi klassik she’riy tilga aylantirdi. Natijada:

- Chag‘atoy adabiyoti fors adabiyoti bilan teng huquqli bo‘ldi va undan keyingi turkiy tillar (o‘zbek, uyg‘ur, ozarbayjon, turkman va boshqalar) adabiyoti uchun mustahkam poydevor yaratdi.
- Klassik o‘zbek adabiyotida epik (xamsachilik), lirik va tasavvufiy an’analar shakllandi, bu an’analar Bobur, Mashrab, Furqat, Hamza va keyingi avlod shoirlarida davom etdi.
- Navoiy ijodi orqali Markaziy Osiyo madaniyati fors va turkiy elementlarning uyg‘unlashuvi orqali yangi sintezga erishdi, bu esa milliy o‘zlik va identifikatsiyani mustahkamlashda muhim rol o‘ynadi.

Bugungi kunda ham Nizomiy va Jomiy ta’siri o‘zbek adabiyotini o‘rganishda dolzarb bo‘lib qolmoqda: u nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy globallashuv sharoitida milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirish uchun ilhom manbai hisoblanadi. Navoiy bu ta’sirlarni ijodiy qayta ishlab, chag‘atoy tilini “she’riy tilning cho‘qqisi”ga aylantirdi va Sharq adabiyoti tarixida abadiy o‘rin egalladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bertels E. E. Izbrannye trudy. Sufizm i sufijskaja literatura. – Moskva: Nauka, 1965. – B. 120.

2. British Journal of Global Ecology and Sustainable Development. Idea origins of formation of Alisher Navoi’s philosophical world view. – 2023. – B. 5.

3. Erkinov A. Persian-Chaghatay Bilingualism in the Intellectual Circles of Central Asia during the 15th–18th Centuries (the case of poetical anthologies, bayāz) // International Journal of Central Asian Studies. – 2008. – Vol. 12. – B. 57–82.

4. Hayitmetov A. Navoiyning ijodiy metodi. – Toshkent: Fan, 1965. – B. 120.

5. Jo‘rayev M., Narziqulova M. Mif, folklor, adabiyot. – Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi, 2006. – B. 183.

6. Khodjayeva Sh. B. Alisher Navoiy and His Contribution to Uzbek Literature // International Conference on Linguistics, Literature and Translation. – 2025. – B. 45.

7. Radloff W. Die alttürkischen Inschriften der Mongolei. Neue Folge. – St.-Petersburg, 1894. – P. 460.

8. Rashidova M. Kh. Comparative Analysis of Nizami Ganjavi’s Epics “Makhzan ul-Asror” and Alisher Navoi’s “Hayrat ul-Abror” // Current Research Journal of Philological Sciences. – 2023. – Vol. 02. – B. 10.

9. The Figure of Abdurahmon Jamiy in the Work “Khamsat ul-Mutahayyirin”. – Zenodo, 2025. – B. 1.

10.Valixo‘jayev B. Alisher Navoiy “Xamsa”si akademik Botirxon Valixo‘jayev talqinida // Konferensiya materiallari. – 2024. – B. 212.

11.Walmsley N. Ali Shir Navayi and the Rich World of Turkic-Persian Poetry (Interview) // Voices on Central Asia. – July 3, 2020. – B. 1.